

УДК 364.635-053.6

DOI: 10.31499/2307-4906.2.2020.212049

НАПРЯМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПЕДАГОГІЧНО ЗАНЕДБАНИМИ ПІДЛІТКАМИ

Волков Олександр, доктор філософських наук, професор кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького.

ORCID: 0000-0001-7773-2523

E-mail: alex.seng333@gmail.com

Волкова Віра, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького.

ORCID: 0000-0001-6775-2512

E-mail: vera_bar52@ukr.net

Федорова Олена, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького.

ORCID: 0000-0002-6968-7408

E-mail: helenafedorova25@gmail.com

Соціальна робота з педагогічно занедбаними підлітками включатиме напрями: оздоровлення умов, у яких живе важковиховуваний школяр; посилення профілактичної роботи в мікрорайоні; цілеспрямована організація вільного часу школяра; активізація соціально корисної діяльності педагогічно занедбаних школярів; руйнування негативного типу поведінки особистості вихованця; організація нового способу життя, в якому закріплюються, розвиваються позитивні якості; включення особистості в процес подолання наявних у неї негативних властивостей; індивідуальна корекція і персональна опіка над конкретними важкими школярами в системі наставництва.

***Ключові слова:** педагогічна занедбаність, соціальна робота, підлітки, профілактична робота, соціальна ситуація, корекція, дезадаптація, соціалізація.*

THE AREAS OF SOCIAL WORK WITH PEDAGOGICALLY NEGLECTED TEENAGERS

Volkov Alexander, Doctor of Philosophical Sciences, Professor at the Department of Preschool Education and Social Work, Bohdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0001-7773-2523

E-mail: alex.seng333@gmail.com

Volkova Vira, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Preschool Education and Social Work, Bohdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0001-6775-2512

E-mail: vera_bar52@ukr.net

Fedorova Olena, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Preschool Education and Social Work, Bohdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University.
ORCID: 0000-0002-6968-7408
E-mail: helenafedorova25@gmail.com

Pedagogical neglect is one of the most common deviations in the development of children and teenagers, related to the types of the social situation in their development. It is manifested in a certain psychological position connected with the individual purposes that the underdeveloped properties of the subject and his or her self-awareness, communication, activity are accompanied by the deformation of social ties in basic socialization institutions, such as family and school. One of the main tasks of a social worker in dealing with this category of clients is to overcome this alienation and to involve the teenager in socially meaningful and useful relationships for positive social experience.

It is necessary to create a database of neglected teenagers and organize the interaction of different structures that solve problems of minors. The next technological step is to diagnose the problems of personal and social development among children and teenagers.

The main purpose of social work with pedagogically neglected children is to create the life conditions for pedagogically neglected teenagers to control their actions and consolidate their moral behavior.

Social work with pedagogically neglected teenagers includes the following areas: health improvement with the help of the community, where the poorly educated pupils live; intensification of the preventive work in the neighborhood, purposeful organization of the pupils' free time; intensification of socially useful activities for pedagogically neglected pupils in the primary group and in the system of other groups; the destruction of the negative type of behavior of the personality; organization of the pupils' new way of life, where the positive qualities may develop; the individual inclusion in the process of overcoming his or her disadvantages, negative properties; individual correction and personal tutorship of specific difficult students in the mentoring system.

Keywords: pedagogical neglect, social work, teenagers, preventive work, social situation, correction, maladaptation, socialization.

Сучасне українське суспільство характеризують значні суспільні трансформації, що зачіпають всі сфери життєдіяльності людини. У результаті несформованості життєвих цінностей та етичних принципів найбільш вразливими є підлітки. Ускладнення соціально-педагогічної ситуації розвитку дитини насамперед пов'язане з дестабілізацією сім'ї, зниження виховного потенціалу якої багато в чому зумовлено економічною заклопотаністю, матеріально-побутовою і соціальною невлаштованістю батьків, або дезорганізацією сім'ї внаслідок гонитви за надвисоким прибутком.

Серед інститутів соціалізації, що сприяють засвоєнню дітьми і підлітками соціального досвіду, особливе місце належить освітнім закладам, пряме призначення яких – навчати дітей, давати їм знання, необхідні для майбутньої професійної діяльності, різнобічної соціальної активності. Різноманітні поліфункціональні завдання в соціальному розвитку підростаючих поколінь виконує школа. Разом зі своїм прямим призначенням навчати і виховувати, школа є інститутом соціалізації, норми й цінності якого трансформуються в систему внутрішньої регуляції учнів, окрім цілеспрямованих педагогічних зусиль, завдяки стихійному функціонуванню соціально-психологічних механізмів соціалізації.

Методам і змісту цілеспрямованого навчання і виховання психолого-педагогічна наука і практика традиційно приділяла велику увагу, проте процеси стихійної соціалізації, що також відбуваються в школі, досліджувалися менше.

Відчуження від школи і втрата її впливу – значно поширеніше явище серед дезадаптованих учнів, ніж втрата впливу сім'ї. Враховуючи, що досить велика частина

сімей є функційно неспроможними, таких, що з різних причин не справляються із виховними завданнями, стає зрозумілим, що школа покликана також заповнювати і дефекти сімейного виховання, надавати соціальну й психолого-педагогічну підтримку сім'ї з метою попередження порушення соціалізації дітей і підлітків. На жаль, власні внутрішньо шкільні утруднення найчастіше такі великі, що при цьому не лише не надається підтримка дітям і сім'ям групи ризику, але й ситуація додатково ускладнюється психолого-педагогічними чинниками шкільної дезадаптації.

Питання попередження і подолання асоціальної поведінки неповнолітніх досліджували М. Алемаскін, С. Белічева, Л. Зюбин, О. Кочетов, І. Невський та ін.; проблеми психологічної корекції соціально-педагогічної занедбаності в дошкільному і молодшому шкільному віці вивчала Р. Овчарова; закономірностям формування особистості в підлітковому віці присвячені праці Л. Виготського, Д. Ельконіна, А. Капської, В. Мухиної, Д. Фельдштейна та ін.; виховній роботі з педагогічно занедбаними дітьми присвячено публікації багатьох авторів (С. Калаур, І. Козубовська, В. Оржеховська, Г. Товканець, М. Фіцула та ін.).

Висновки багатьох відомих педагогів і психологів свідчать про те, що витокami провини і правопорушень неповнолітніх є відхилення в поведінці, ігрової, навчальної та інших видах діяльності, які спостерігаються в дошкільному і молодшому шкільному віці. Поведінка, що відхиляється, при збігу несприятливих обставин призводить до стійкої недисциплінованості, а потім до різних форм антигромадської поведінки.

Педагогічна занедбаність є однією з найпоширеніших девіацій розвитку дітей і підлітків, пов'язаних з особливостями соціальної ситуації їх розвитку: переважання авторитаризму в освітньо-виховному середовищі, його неререферентність, слабка активність дитини у взаємодії з середовищем. Виникає протиріччя: з одного боку, через специфіку індивідуально-особистісних особливостей дитина не може стати «такою, як усі», з іншого, спроби проявити себе виявляються соціально не схвалюваними, що виражається в особливостях самосвідомості занедбаної дитини (нерозвиненість Я-концепції, неадекватна самооцінка і рівень домагань, неволодіння навичками рефлексії). Це проявляється в певній психологічній позиції особистості, нерозвиненості властивостей суб'єкта самосвідомості, спілкування, діяльності, що характеризується як педагогічна занедбаність.

Мета статті – окреслити актуальні напрями соціальної роботи з педагогічно занедбаними підлітками.

Соціальну роботу визначають як «професійну діяльність, спрямовану на підтримання і надання кваліфікованої допомоги будь-якій людині, групі людей, громаді, що розширює або відновлює їхню здатність до соціального функціонування, сприяє реалізації громадських прав, запобігає соціальному виключенню [3, с. 9]. За таких обставин функційні напрями діяльності соціального працівника з педагогічно занедбаними підлітками можна поділити на профілактичні та соціально-реабілітаційні. Педагогічна і соціальна занедбаність супроводжується деформацією соціальних зв'язків і відчуженням підлітків від базових інститутів соціалізації, таких як сім'я і школа. Тому одним з основних завдань соціального працівника в роботі з цією категорією клієнтів є подолання цього відчуження та включення підлітка до суспільно значущих та корисних відносин для засвоєння ним позитивного соціального досвіду.

Важливе місце у системі виховання підростаючого покоління посідають

попереджувальні (профілактичні) заходи, які запобігали б масовій появі занедбаних дітей. Якщо профілактичні заходи не спрацювали або спрацювали не належним чином, зміст роботи із занедбанними підлітками переходить до наступного етапу – перевиховання і корекції.

Діти з діагнозом «педагогічна занедбаність» – це діти групи ризику. Соціальні технології з такими дітьми мають свої складові і етапи, кожен з яких, виконуючи власне цільове, локальне призначення:

- по-перше, дозволяє конкретизувати особливі проблеми дитини, при цьому динамічність і мінливість стану останньої приймаються в технології за основу і враховуються повсюдно як на момент первинної діагностики, так і під час, і після закінчення соціально-педагогічної взаємодії фахівця і дитини;
- по-друге, змістовно пов'язаний з наступним і попереднім етапами так, що невиконання завдань будь-якого з етапів на практиці призводить до необхідності його виконання або повторення знову, але зазвичай уже в умовах погіршеної соціально-педагогічної ситуації;
- по-третє, як інструмент стабілізації можна розглядати становище дитини, бо, як показує практика соціально-педагогічної роботи, приблизно в 10 % випадків самого факту педагогічної уваги до проблем дитини і її сім'ї вистачає для позитивного впливу [2, с. 15].

Перш ніж приступити до соціальної корекції конкретних відхилень педагогічно занедбаного школяра, необхідно виявити міру занедбаності і всі вікові, індивідуальні прояви учня в цьому контексті. Для цього складається характеристика «важкої» дитини. При визначенні ступеня педагогічної занедбаності можна орієнтуватися на такі критерії: характер динаміки занедбаності (кількісна, якісна, інтеграційна), вираженість ознак занедбаності (нерозвиненість соціально-комунікативних якостей, низька здатність до соціальної рефлексії, труднощі в опануванні соціальних ролей, загальна неписьменність (ненавченість, нерозвиненість), рівень адаптації до середовища (сім'я, школа, дитячий садок, неформальна група однолітків) і рівень оволодіння соціально значущою діяльністю (рольова гра, навчання) [1, с. 34].

Після проведення діагностики, виявивши міру занедбаності, вікові, індивідуальні прояви педагогічно занедбаного, можна приступати до складання корекційної програми. Р. Овчарова пропонує програму організації індивідуальної роботи з педагогічно занедбаною дитиною. Вона складається з трьох основних напрямів допомоги, які ґрунтуються на коректувальних заходах не лише з дитиною, а і з її оточенням і тому заслуговують на особливу увагу [5, с. 180].

І. Невський пропонує програму роботи з педагогічно занедбанними учнями, яка складається з чотирьох розділів. На першому етапі роботи педагог складає найзагальніше уявлення про учня. Він знайомиться з його особовою справою, з умовами його життя в сім'ї, розмовляє з ним, спостерігає за його поведінкою. На другому етапі виявляє чесноти учня, а також його недоліки і складає програму дій, яку відображає в плані індивідуальної роботи з підлітком. Третій етап вивчення – визначення ефективності впливу на цього учня. Четвертий етап – це включення школярів залежно від їх інтересів до різних секцій, заходів [5, с. 203]. Позитивним моментом цієї програми є надання різного виду допомоги дитині, тобто підключення

різних фахівців до розв'язання коректувальних завдань.

Програма Л. Зюбіна спрямована на індивідуальну роботу з підлітком. Автор виділяє 5 етапів роботи з педагогічно занедбаними дітьми і підлітками: перший етап спрямований на встановлення дружніх стосунків; другий етап – на вивчення педагогічно занедбаних; третій – на виявлення суті проблеми, її причин, діагностування і прогнозування; четвертий – спрямований на проведення профілактичних, коректувальних, реабілітаційних заходів; п'ятий етап – аналіз результатів [4, с. 175].

Програми, запропоновані Р. Овчаровою та І. Невським, можна розглядати як стратегії проведення корекційної роботи. Індивідуальний підхід в кожному випадку занедбаності виражатиметься у виборі тактики роботи, зокрема методів корекції педагогічної занедбаності, які фахівець також може підбирати для своєї корекційної програми, враховуючи особливості конкретної дитини.

Соціальна робота з педагогічно занедбаними дітьми має на меті організацію способу життя, який дозволить педагогічно занедбаному підліткови управляти своїми діями і вчинками, закріплювати моральну поведінку. Звідси необхідність побудови моделі життєдіяльності, праці, побуту і стосунків педагогічно занедбаних підлітків у зоні найближчого соціального оточення, щоб урахувати загальне й індивідуальне в кожному з вихованців, конкретні умови виховання.

Соціальна робота з педагогічно занедбаними підлітками включатиме такі напрями:

1) оздоровлення за допомогою суспільного оточення, у якому живе важко виховуваний школяр. При цьому одночасно розширюються позитивні зв'язки педагогічно занедбаного учня з навколишнім світом, він залучається до активної діяльності для поліпшення навколишньої дійсності, відбувається оздоровлення сім'ї і мікрогрупи підлітків. Розширюються соціальні контакти педагогічно занедбаного вихованця насамперед через ділові зв'язки з колективами дорослих;

2) посилення профілактичної роботи в мікрорайоні, цілеспрямована організація вільного часу школяра;

3) активізація соціально корисної діяльності педагогічно занедбаних школярів у первинному колективі і в системі інших колективів. Зайняті корисними справами, педагогічно занедбані учні менше порушують дисципліну, привчаються до чіткості, порядку, у них виробляються навички працьовитості, чесного відношення до справи. Діалектика всієї цієї роботи така: перемикання сил, енергії, уваги важких дітей спочатку на корисні трудові справи, а потім на навчання;

4) руйнування негативного типу поведінки особистості вихованця. Нейтралізується провідна ознака негативності. Найбільший ефект, як показали дослідження, досягається довірою, пошаною до вихованця, несподіванкою позитивного відношення, тобто створюється ситуація, яка неминуче викликає в підлітків невдоволення собою, збуджує бажання позбавитися від недоліків;

5) організація нового способу життя вихованця, в якому закріплюються, розвиваються позитивні якості. У практиці негативне в особистості руйнується іноді суворим покаранням, осудом, загальним засудженням, ізоляцією людини від суспільства, але при цьому нерідко її спосіб життя мало змінюється;

6) включення самої особистості в процес подолання наявних у неї недоліків, негативних властивостей. Ця ланка в системі перевиховання активно впливає на

особистість лише тоді, коли ефективно використані попередні ланки системи перевиховання;

7) індивідуальна корекція і персональна опіка над конкретними важкими школярами в системі наставництва.

Як зазначає М. Фіцула [6, с. 124], результативність процесу перевиховання залежить від вразливості, пластичності й сили біологічних задатків, від тривалості негативного досвіду особистості та її готовності до виправлення; від уміння педагога спиратися на наявний позитивний фонд особистості, уміння залучати її до активної співпраці. Крім того, успіх виховного впливу на педагогічно занедбаних учнів залежить від залучення їх до корисної діяльності, забезпечення високого темпу їх життя.

Зміст виховної роботи з важковиховуваними учнями має відповідати їх індивідуальним і віковим особливостям, мати високу емоційну насиченість. Процес перевиховання потребує налагодження доброзичливих стосунків важковиховуваних учнів з батьками, учителями і ровесниками, оволодіння педагогами, батьками, представниками громадськості методами й прийомами перевиховання, вміння користуватися ними в конкретній життєвій ситуації.

Для педагогічно занедбаних учнів, які мають слабку успішність, навчання не є тією референтнозначущою діяльністю, у якій вони можуть задовольнити свою потребу самоствердження, за допомогою якої, включаючись у систему колективних громадських стосунків у класі, вони здатні затвердити свій статус, свій престиж серед однокласників. Підвищення захопленості, інтересу – запорука зміни загального ставлення до навчання «важких» підлітків, запорука подолання відставання в навчанні і, як наслідок цього, – подолання незадоволення, деформації соціальних зв'язків підлітка.

Кінцевою метою виховних зусиль сім'ї, школи, інших соціальних інститутів, що займаються проблемами виховання і попередження асоціальної поведінки неповнолітніх, є формування внутрішніх поведінкових регуляторів, якими є ціннісно-нормативні уявлення людини, що включають не лише знання моральних, правових та інших соціальних норм і цінностей, але і певне ставлення до цих норм, а також здатність наслідувати їх у реальності. Соціальні норми, що є зовнішніми груповими регуляторами громадської поведінки людини, переводяться у внутрішній план свідомості як під час безпосередньої активної взаємодії індивіда зі своїм найближчим оточенням, так і шляхом спеціальних виховних дій, завданням яких є цілеспрямоване формування свідомості індивіда.

Соціальна робота з педагогічно занедбаними підлітками включатиме такі напрями: 1) оздоровлення оточення, у якому живе важковиховуваний школяр, розширення позитивних зв'язків педагогічно занедбаного учня з навколишнім світом, залучення до активної діяльності з метою поліпшення навколишньої дійсності, оздоровлення сім'ї і мікрогрупи підлітків; 2) посилення профілактичної роботи в мікрорайоні, цілеспрямована організація вільного часу школяра; 3) активізація соціально корисної діяльності педагогічно занедбаних школярів у первинному колективі і в системі інших колективів; 4) руйнування негативного типу поведінки особистості вихованця завдяки довірливого і шанобливого ставлення до нього; 5) організація нового способу життя вихованця, у якому закріплюються і розвиваються позитивні якості; 6) включення самої особистості в процес подолання наявних у неї

недоліків, негативних властивостей; 7) індивідуальна корекція і персональна опіка над конкретними важкими школярами в системі наставництва. Функціональні напрямки діяльності соціального працівника з педагогічно занедбаними підлітками можна розподілити на профілактичні та соціально-реабілітаційні. Вони зумовлені такими етапами і складовими соціально-педагогічної технології: виявлення дітей групи ризику, діагностика їх проблем, розробка програм індивідуально-групової роботи і забезпечення умов їх реалізації.

Вважаємо перспективними розробки програм індивідуально-групової роботи з педагогічно занедбаними підлітками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алемаскин М. А. Воспитательная работа с подростками: учеб.-метод. пособие. М.: Знание, 2002. 393 с.
2. Алмазов Б. Н. Профилактика конфликтов в работе с педагогически запущенными учащимися. М.: Всес. науч. мет. центр, 1991. 78 с.
3. Вступ до соціальної роботи: навч. посіб. / заг. ред. Т. І. Бутченко та А. О. Ярошенко. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2014. 120 с.
4. Зюбин Л. М. Учебно-воспитательная работа с трудными учащимися. Н. Новгород: Наука, 2005. 240 с.
5. Невский И. А., Овчарова Р. В. Ранняя диагностика и профилактика педагогической запущенности детей. Курган: Наука, 2001. 280 с.
6. Фицула М. М. Педагогічні проблеми перевиховання учнів. вид. 2-ге, перероб. і допов. Тернопіль, 1999. 192 с.

REFERENCES

1. Alemaskin, M. A. (2002). *Vospitatel'naya rabota s podrostkami*. M.: Znanie [in Russian].
2. Almazov, B. N. (1991). *Profilaktika konfliktov v rabote s pedagogicheski zapushchennymi uchashchimisya*. M.: Vses. nauch. met. centr [in Russian].
3. *Vstup do sotsialnoi roboty*. (2014). T. I. Butchenko ta A. O. Yaroshenko (Eds.). Zaporizhzhia: KSK-Alians [in Ukrainian].
4. Zyubin, L. M. (2005). *Uchebno-vospitatel'naya rabota s trudnymi uchashchimisya*. N. Novgorod: Nauka [in Russian].
5. Nevskiy, I. A., Ovcharova, R. V. (2001). *Rannyya diagnostika i profilaktika pedagogicheskoy zapushhenosti detey*. Kurgan: Nauka [in Russian].
6. Fitsula, M. M. (1999). *Pedahohichni problemy perevykhovannia uchniv*. Ternopil [in Ukrainian].